

PER ASPERA AD ASTRA

A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei

2019/1

Per Aspera ad Astra

A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemttörténeti közleményei

VI. évfolyam, 2019/1. szám

PER ASPERA AD ASTRA

A PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM MŰVELŐDÉS- ÉS EGYETEMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEI

Megjelenik évente kétszer
VI. évfolyam, 2019/1. szám

FELELŐS KIADÓ:

Miseta Attila, a Pécsi Tudományegyetem rektora

SZAKMAI TANÁCSADÓ TESTÜLET:

Ambrusné Kéri Katalin, F. Dárdai Ágnes (alapító főszerkesztő), Font Márta,
Jankovits László, Kajtár István, Kaposi Zoltán, Lénárd László,
Monok István, Szögi László, Vonyó József

FŐSZERKESZTŐ:

Polyák Petra

A SZÁMOT SZERKESZTETTE:

F. Dárdai Ágnes, Molnár Dávid

SZERKESZTŐSÉG:

Dezső Krisztina, Gergely Zsuzsanna, Gönczi Andrea, Lengvári
István, Méreg Martin, Molnár Dávid, Pálmai Dóra

LEKTOR:

Pilkhoffer Mónika

OLVASÓSZERKESZTŐ:

Gönczi Andrea

TÖRDELŐSZERKESZTŐ:

Acél Róbert, Lovász Dávid

A SZERKESZTŐSÉG CÍME:

PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont – Történeti Gyűjtemények Osztálya

7621 Pécs, Szepesy Ignác utca 3.

+36-72/501-600/22651, 22675

paaa.szerk@gmail.com

<http://per-aspera.pte.hu>

A borítón dr. Strommer György ex librise látható.

ISSN 2064-6038

10.15170/PAAA.2019.06.01

Tartalom

TANULMÁNYOK

Kéri Katalin

A nőnevelés-történet képi forrásai..... 7

Vígh Éva

Udvari erények és bűnök zooikonológiája..... 31

Újvári Edit

Ikonográfia – korszakok lenyomata és tükré..... 49

Stróbl Erzsébet

Reprezentáció és propaganda..... 63

Molnár-Kovács Zsófia

A tankönyvi illusztrációk helye és szerepe a dualizmus kori hazai történelem-tankönyvekben..... 79

Somogyvári Lajos

„Tudjuk azt, hogy május 1-je nagyon jelentős kérdés...”..... 99

Támba Renátó

Új rend – új ifjúság..... 121

MŰHELY

Tüskés Anna

Adalékok a pécsi székesegyház freskódíszítésének ikonográfiai programjához..... 156

VISSZAPILLANTÓ

Dunapatajtól az Indiana Egyetemig (és vissza...). Interjú Aknai Tamás professzorral (az interjút készítette F. Dárdai Ágnes)..... 170

A sakkozástól a gazdaságtörténetig. Interjú Kaposi Zoltán professzorral (az interjút készítette Dezső Krisztina és Gergely Zsuzsanna)..... 183

SZEMLE

Ugrai János

A Thun-reform a Habsburg Monarchiában..... 197

Újvári Edit

Állatszimbolika a középkor- és újkori Itália irodalmában..... 204

Pénzes Dávid

Kétség és képtelenség: a szocialista nevelésügy ikonográfiai megközelítése – gondolatok Somogyvári Lajos könyve apropóján..... 208

Content

STUDIES

Katalin Kéri

Visual Sources of the History of Women's Education..... 7

Éva Vígh

Animals as Symbols of Courtly Virtues and Vices..... 31

Edit Újvári

Iconography: Imprint and Reflection of Epochs..... 49

Erzsébet Stróbl

Representation and Propaganda..... 63

Zsófia Molnár-Kovács

The Place and Role of Illustrations in Hungarian History Textbooks at the Time of the Austro-Hungarian Empire..... 79

Lajos Somogyvári

„We know, that the first of May is an important issue...”..... 99

Renátó Támba

New Order – New Youth..... 121

COMMUNICATIONS

Anna Tüskés

Supplements to the Iconographic Program of Fresco Ornaments in the Cathedral of Pécs..... 156

RETROSPECTIVE

From Dunapataj to Indiana University (and back...). Interview with Professor Tamás Aknai (by Ágnes F. Dárdai)..... 170

From Chess to Economic History. Interview with professor Zoltán Kaposi (by Krisztina Dezső and Zsuzsanna Gergely)..... 183

REVIEW

János Ugrai

The Thun-reform in the Habsburg Monarchy..... 197

Edit Újvári

Animals as Symbols in the Literature of Medieval and Modern Age Italy..... 204

Dávid Péntes

Using and Refusing Images: an Iconographic Approach of Public Education in the Socialist Era – thoughts inspired by the book of Lajos Somogyvári..... 208

Tüskés Anna

Adalékok a pécsi székesegyház freskódíszítésének ikonográfiai programjához

A székesegyház Schmidt Frigyes-féle átépítéskor a fő- és mellékhajók figurális kifestését két német festő, Karl Andreä és Moritz von Beckerath, a kápolnákét Székely Bertalan és Lotz Károly végezte. Az ornamentális díszítő festést Gustav Bamberger würzburgi festő készítette. Székely és Lotz előkészítő vázlateit a Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Osztálya őrzi viszonylag rendezett állapotban.¹ A két festő számos vázlata vár azonosításra, az egyes mappákban gyakran különböző freskóciklusokhoz tartozó vázlatok keverednek, és a kutathatóságot a vázlatok nagy mérete és változó állapota is nehezíti. Tanulmányomban a következő kérdésekre keresem a választ: 1. Milyen írásos források maradtak fenn Lotz és Székely pécsi munkájáról? 2. Milyen iránymutatást kaptak a művészek az ikonográfiára vonatkozóan, ki határozta meg, hogy milyen jelenetek, mely szentek, szimbólumok ábrázolása kerüljön a falakra, és azoknak milyen jelentést tulajdonítottak?

Kutatástörténet

Gerecze Péter az 1891-ben és 1893-ban a székesegyházról és falfestményeiről megjelent könyveiben részletesen ismerteti a falképeket, de nem magyarázza a díszítő motívumok és a jelenetek kiválasztását.² Palágyi Menyhért Székely Bertalanról 1910-ben megjelent könyvében hosszan elemzi Alfred Rethel aacheni freskóit és említi Székely rajongását Rethel iránt, illetve művészetük hasonlóságát és különbségeit.³ Ybl Ervin 1938-as Lotz-monográfiájában írja, hogy Székelyt Lotz ajánlotta a munkára, és a szerződés számát is közli.⁴ Szőnyi Ottó 1933-ban Lotz Károly, majd 1935-ben Székely Bertalan székesegyházban végzett munkájáról szóló előadásában leírja, milyen előkészítő vázlatok kinek a tulajdonában vannak, és mely kiállításokon láthatók, valamint közli a kápolnák kifestésére 1887 márciusában kelt ajánlati levelet.⁵ Szőnyi leírja, hogy az ikonográfiai programot „nem bízták a művészekre, hanem (...) elsősorban Dulánszky pécsi püspök és tanácsadója e téren, Pozsgay József kanonok szabták meg.”⁶ Bakó Zsuzsa több évtizeden át kutatva Lotz és Székely munkásságát, feltárta és publikálta a freskókhoz készült vázlatokat.⁷ A programot szerinte Dulánszky Nándor pécsi püspök dolgozta ki, a munka közvetlen irányítója Schmidt Frigyes építészeti főtanácsos volt.

Boros László a Pécsi Püspöki Levéltár Székesegyházi Levéltárában végzett kutatásai nyomán közölt tanulmányt a festészeti program előképeiről 2005 őszén, amelyben va-

1 Köszönöm a kutatásban nyújtott segítséget Bodnár Boglárka muzeológusnak, Csizmadia Krisztina művészettörténésznek, Damásdi Zoltán levéltárosnak és Hessky Orsolya művészettörténésznek.

2 GERECE 1891. 25–69.; GERECE 1893.

3 PALÁGYI 1910. 72–80.

4 YBL 1981. 39.

5 SZŐNYI 1933; SZŐNYI 1935.

6 SZŐNYI 1933. 14.

7 BAKÓ 1993. 243., 248.; BAKÓ 1999. 51–52., 220–224.

lójában a freskók stílusának előképeit ismertette.⁸ Legújabban Bodnár Boglárka, a Pécsi Egyházmegye Püspöki Kincstár muzeológusa foglalkozott a székesegyház festészeti programjával: kutatása szerint a kompozíciós témákról, az ikonográfiáról és képfeliratokról az ún. Építési Bizottság tagjai közül Lechner János apát-kanonok, Pozsgay József püspöki titkár és Köhler Ferenc teológiai tanár döntöttek.

A bevezetésben feltett kérdésekre a válaszokat a Pécsi Káptalani Levéltár Székesegyházi Levéltárában és a Pécsi Püspöki Levéltár Dulánszky Nándor hagyatékában találtam meg. Számlák (*Rechnungen*), számadáskönyv (*Facturenbuch*), napló (*Baujournal*), levelezés (*Corespondenz*), ikonográfiára vonatkozó vázlatok, javaslatok, feljegyzések találhatók a Székesegyházi Levéltárban.⁹ Fennmaradtak Székely és Lotz Dulánszkynek írt magyar és német nyelvű levelei (lásd Függelék 1–2. levél). Nagyon pontos, minden részletre kitérő útmutatást kaptak a festők. A Fasc. 807/2. Mátyás Flórián és Pozsgay József kanonoknak a székesegyházi falképek és feliratok elhelyezésének terveit tartalmazza. A továbbiakban ezeket mutatom be.

I. Az ikonográfiai program és kidolgozói

Az erdélyi származású, Pécssett jogot tanult történész és nyelvész Mátyás Flórián (Detrehem, 1818 – Pécs, 1904) a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd rendes tagja volt.¹⁰ A magyar őstörténetre és az Árpád-házra vonatkozó források kutatásával és kiadásával foglalkozott. 1834-től Pécssett lakott, 1859-től 1861-ig a pécsi katolikus gimnázium tanáraként latin és görög nyelvet és irodalmat tanított, majd 1865-ig büntetőjogász.¹¹ Pozsgay József (Pécs, 1851 – Pécs, 1917) éneklőkanonok, Dulánszky püspök titkára, pápai titkos kamarás volt. A *Dunántúl* tudósítója nekrológiájában kiemeli, hogy „különösen a székesegyház festményeinek és feliratainak művészi rendezésében fejtett ki nagy munkásságot”.¹² Köhler Ferenc (Dunaföldvár, 1849 – Pécs, 1892) 1874-től a pécsi papnevelőben teológiai tanár.¹³

A Pécsi Káptalani Levéltár, Székesegyházi Levéltár Fasc. 807/2. mappája ceruzaírású feljegyzéseket és fekete tintaírású dokumentumokat tartalmaz a figurális és ornamentális freskók ikonográfiájáról és a feliratokról. Mind a négy kápolna ikonográfiai programjáról részletes leírás maradt fenn. Ezek közül tanulságos Mátyás Flórián tintaírású feljegyzése a magyar szentek ábrázolásáról, akik a szentélyben és a kápolnáknak is megjelennek:

„Magyarország kanonizált Szentjei

1. Sz. István király.
2. Sz. Imre herceg.
3. sz. László király.
4. Sz. Gellért püspök vértanu.
5. Mór püspök.
6. Sz. Kapisztrán János.

⁸ BOROS 2005. 16–28.

⁹ PKL SzL: Fasc. 764. Rechnungen 1886–1888; Fasc. 781. Corespondenz mit Steinlieferanten, Malern, Bildhauern und Glasfabrikanten; Fasc. 783/a Facturenbuch; Fasc. 788/b Journal (1885–1889).

¹⁰ BÉKEFI 1906. 1–19.; STEMLER 2004. 84–91.

¹¹ SÁGI 1919. 3.

¹² POZSGAY 1917. 5.

¹³ SZINNYEI 1900. 8.

7. Magyar Szent Erzsébet

8. Sz. Margit domonkosi apáca.

Ezekhez számíthatók:

1. Sz. Adalbert

2. Zoerárd és Benedek.

3. Sz. Kinga (Kunigunda) IV-ik Béla leánya 1695 óta misével és officiummal ritu duplici; 1725 óta Lengyelország védszentje ritu dupl. I-mae Classis.

4. Sz. Lajos Tolosai püspök Mária királyné fia V-ik István unokája.

Több rendesen kanonizált magyar szentet nem ismerek.

Mily helyzetben kell őket festeni Legendáik szerint; hosszabb értekezést kíván.

László lóháton amint sziklából forrást fakaszt – a Legendában semmi alappal nem bír. Hogy a Németek császárnak, a keresztesek vezéröknek választották, mesebeszéd.

Kár volt jeles festészünket Benczurt jutalomtétel mellett ily képpel compromittálni.

Legendája szerint háromféle helyzet közt válogathatunk

Gellértnek két helyzete, Mórnak egy.

Szent Erzsébet helyzete a rózsákkal, a fölötte lebegő kereszt alakkal különösen re-gényes.

Sz. Margit életében is, véleményem szerint csak egy esemény bír festői hatással.

Legkisebb szolgálja, Mátyás Flórián”¹⁴

Érdekes a Szent László-ábrázolásáról szóló rész, ugyanis a 19. század második felében számos alkalommal kiírt egyik történelmi festménypályázatról van szó. A Szent László-képet ugyan nem Benczúr Gyula, hanem Weber Xavér Ferenc (Pécs, 1829 – München, 1887) festette: 1873-ban 50 aranyat (3. helyezés) ítelt neki a művészeti tanács *Szent László királynak fölájánlják a keresztes hadak fővezérletét* című képéért.¹⁵

A Mária-kápolna kifestésének munkálataiba enged betekintést Pozsgay József 1889. május elején kelt levele a püspökhöz (lásd Függelék 3. levél). Kiderül belőle, hogy a minden részletre kiterjedő alapos tervezés ellenére egy újabb jelenetet kellett kitalálni, amelyhez előbb Balogh Ágost 1872–1876-ban Egerben megjelent kétkötetes *Beatissima virgo Maria mater Dei, qua regina et patrona Hungariorum historico-pragmatice* című művét, majd Szent Margit Petrus Ranzanus-féle legendáját tanulmányozva javasolja Margit Nyulak-szigetére érkezését képtémának. Pozsgay azonban nemcsak témát javasol, hanem részletes kompozícióleírást ad, amelyet összevetve Székely megvalósult freskójával, kiderül, hogy a művész jelentősen egyszerűsített: elhagyta a tatárjárásra utaló részleteket és IV. Béla alakját.

Az altemplom szentélyének 1891-es kifestése előtt is részletes eligazítást kapott a két festő:

„Catacumba kifestéséhez

a) középső oldalfalaira

1) Jónás proféta életéből, amint a már lecsendesült tenger partjára kidugja a czethal a fejét, és eltátott szájából a partra száll Jónás (Jónás II. r.)

¹⁴ PKL SzL Fasc. 807/2

¹⁵ *Figyelő* 3, 10. sz. (1873. március 9.): 115; *Fővárosi Lapok* 76. sz. (1873. április 2.): 329; *Vasárnapi Ujság* – Melléklet a 14. számhoz (1873. április 6.): 169; *Figyelő* 3, 14. sz. (1873. április 6.): 168.

2) Sámson Gáza városának sarkaiból kiforgatott két kapuszárnyát kissé görnyedve viszi vállán a kaputlan várostorony mellett elhaladva.

b) északi mellékapsis ablaka mellé egy-egy álló, vagy lebegő angyal; boltozatára pedig mellképekben

1) Maria 7 dolorum

2) Maria Magdolna

3) S. Janos Apost.

c) a déli mellékapsis ablaka mellé egy-egy angyal, boltozatára mellképekben

1) Sz. András

2) Sz. Péter

3) Sz. Pál apostolok

Írtam az érdemben <Lotznak> Székelynek 1891. Martius 4-én.”¹⁶

A figurális ábrázolások mellett érdemes a szimbolikus tartalmat hordozó növényi, állati és egyéb motívumok leírását is tanulmányozni, hogy azoknak mely jelentését tartották fontosnak:

„cedrus = fortitudo

liliom = innocentia

rózsa = charitas

myrtus = bonus odor

palma = victoria”¹⁷

Egy másik feljegyzés a Mária-kápolna diadalíveinek dekorációjával foglalkozik:

„Alapgondolat: Mária részvétele Jézus megváltói művében:

I. ívezet

a három medaillonban:

Rubus ardens

két kígyó egyik szájában almával, másik szétzúzott fejjel

Virga Aaronis

a két füzérben

egy-egy rózsa füzér, melyben rózsaszínű öt nagyobb rózsa = Miatyánk; rózsaszínű

rózsabimbók = Ave Maria; a rózsa füzér szegélyezné a fő, tulajdonképeni füzért,

mely liliomból és olajfából lenne (oliva speciosa) lenne [sic!], egy virágtartóból in-

dulna ki a liliom füzér, a rózsa füzér első „miatyánk” rózsájával, a virágtartó falán

csüngne le a rózsa füzér 3 „üdvözlégy” rózsabimbója a kereszttel.

Esetleges

átkötő szalagokban felirat: „charia genuit (...)”¹⁸

Az „Angeologia symbolica” című, tintaírású feljegyzésen a következők olvashatók:

„Vándorbot = életvándorlás

Égő gyertya = Értelem megvilágítója

Kereszt = fedes

Szigony = spes

¹⁶ PKL SzL Fasc. 807/2.

¹⁷ PKL SzL Fasc. 807/2.

¹⁸ PKL SzL Fasc. 807/2.

Szív = charitas

Égő fáklya = életünk sötétjét megvilágítja

Hal = testünkről gondoskodnak = Töbiás

Czithara = Isten dicséretét zengeni

Irattekercs = Scientia sanctorum

Thuribulum = Istent imádni Ap. 8,5

Gladius, Lándzsa = harc a gonosz ellen

<Nyíl-tegez =>

Kehely = keserűség pohara, Krisztus kínszenvedése

Húsvéti zászló = feltámadás

Nyíl-tegez = küzdelem a gonosz ellen

Clavis cum catena = a mélység megnyitják s a gonosz szellemek lánczolja belétszítatnak Ap. XX. 1-2.

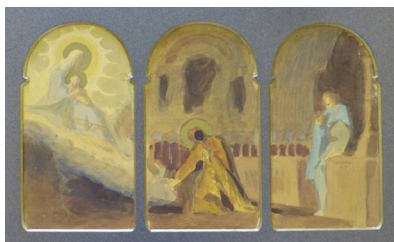
Vizöntő csésze Ap. XVI., Sarló szőlővel Ap. 14,19 = Isten haragjának végrehajtói

Liber Apertus Ap. X,2 = Cselekedetek

Mérlegcsésze = medicium particulare

Harsona = iudicium universale

Koszoru = Glorificatio”¹⁹

1. kép – Székely Bertalan: Szent Imre fogadalma.
a–b) két tempera festmény, Magyar Nemzeti Galéria, Grafikai Osztály, *Halászbástya és Pécs* című XXIV. vázlatkönyv. c) freskó, pécsi székesegyház, Mária-kápolna

Ebből a feljegyzésből is kitűnik, hogy az ikonográfiai program közismert és kevésbé elterjedt szimbólumokat alkalmaz, s ezzel igen eredeti és összetett ábrázolásokat hozott létre.

II.1. Székely Bertalan freskói

Székely Bertalannak a Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Osztályán őrzött *Halászbástya és Pécs* című XXIV. vázlatkönyve a Mária-kápolna freskóihoz készült tus- és temperavázlatokat tartalmazza. Ezekkel részben már foglalkozott Bakó Zsuzsanna az 1999-ben a Magyar Nemzeti Galériában megrendezett kiállítás katalógusában.

Székely háromféle vázlatot készített egy-egy kompozícióhoz: 1. tus- vagy krétavázlat, amely mutatja a jelenet tagolását és a fő alakokat; 2. első, elnagyolt színvázlat; 3. kidolgozott színvázlat, feltehetően ezeket mutatta be a megrendelő Dulánszky Nándor püspöknek. Azonban ritkán maradt fenn egyazon kompozíció mindháromféle vázlata. Krétavázlat és részletesen kidolgozott tempera festmény maradt fenn a Szent István koronafelajánlása jelenetről. A krétarajz a három árkádivel tagolt kompozíció két szélső részének alakjait

¹⁹ PKL SzL Fasc. 807/2.

mutatja. A Kapisztrán Szent János miséje jelenetről egy tusrajz és egy tempera festmény, a Szent Imre fogadalma kompozícióról két különböző mértékben kidolgozott tempera festmény található a mappában (1. kép). A vázlatok és az elkészült mű között nincs lényegi kompozicionális eltérés, viszont eltér némely alak ruhájának színe, illetve néhány tárgy elhelyezése. A Kapisztrán Szent János miséje vázlaton az oltár előtt térdelő Hunyadi János fehér köpenyt visel, a kivitelezett művön sötétszürkét (2. kép). Ugyanilyen változás történt a jobb oldali csoport alakjainak köpenyével. Egyes tárgyak elhelyezésében is változtatás történt: az oltáron álló kehely a vázlaton félig takarásban van az egyik gyertyatartótól, míg a kész művön a két gyertyatartó közé került, így nincs fedésben. A másik apró eltérés az oltár mellett térdelő barátnál következett be, megváltozott ugyanis a csengő tartásának módja.

2. kép – Székely Bertalan: Kapisztrán Szent János miséje. a) tempera festmény. b) freskó, pécsi székesegyház, Mária-kápolna

A Trónoló Madonna Szent Imrével és Szent Margittal jelenet tempera vázlatán ugyan csak kisebb eltérések figyelhetők meg az elkészült seccóhoz képest. A vázlaton a Madonna mögött kétoldalt különbözőképpen ábrázolta Székely az angyalok karát: balra nagyméretű kerubok, jobbra dekoratív, kárpitra szőtt szeráfsor jelenik meg. További eltérés mutatkozik a trónus előtt gomolygó felhőkön, illetve a jobb szélén térdelő angyal füstölőt tartó mozdulatában. Az angyal kéztartásának megváltoztatásával még szimmetrikusabbá vált a kompozíció.

A kidolgozott színvázlatok és az elkészült művek közötti különbségeket az magyarázhatja, hogy az 1887 márciusában kelt szerződés szerint mindkét művésznek be kellett mutatnia „*a definitív compositiot teljesen feltüntető színvázlatokat*” Dulánszky püspöknek. Feltehetően a püspök vagy a titkára javasolta a módosításokat Székelynek a gesztusokban és a színhasználatban.

II.2. Lotz Károly

Lotz Károlynak az Oltáriszentség- és a Jézus szíve-kápolna freskóihoz készült kréta-, tus- és tempera vázlateit két nagy *Pécsi székesegyház* című mappa tartalmazza a pesti Keleti pályaudvar freskvázlataival összekeveredve. A vázlatok jelentős részét világos kékszürke papírra fekete vagy vörös krétával készítette Lotz. A vázlatokat valószínűleg maradék

papírokra készítette a művész, mert ha az alak egyik része nem fért ki a papírra, akkor ugyanazon lap másik részén folytatta a lemaradt testrész kidolgozását.

Egy-egy alakhoz akár több kéztartást is kipróbált, ez figyelhető meg a Jézus szíve-kápolna Keresztrefeszítés-freskójának Mária Magdolna alakján, vagy Corpus Christi-kápolna Apokalipszisének trónoló Krisztus figuráján. A trónoló Krisztus alakhoz öt vázlatot készített Lotz, különböző kartartásokkal kísérletezve (3. kép). Három kartartást próbált ki a

3. kép – Lotz Károly: Trónoló Krisztus. a–c) három vázlat, Magyar Nemzeti Galéria, Grafikai Osztály, *Pécsi székesegyház* című mappá. d) freskó, pécsi székesegyház, Corpus Christi-kápolna, Apokalipszis

művész: 1. az egyik kar fölfelé mutat, a másik lefelé; 2. mindkét kar fölfelé orans gesztusban; 3. a megvalósított változat, amelyen Krisztus kitarja mindkét karját szinte egyenlő magasságban, az egyik karja enyhén fölfelé irányul, a másik lefelé. A kereszt tövében térdelő Mária Magdolna esetében is kétféle kéztartást próbálgatott a művész (4. kép): az egyiken Mária maga előtt kinyújtva összekulcsolja a kezét, a másikon kezébe temeti az arcát.

Gyakran egy-egy alakról először meztelenül készített vázlatot, majd utána ruhástul.

4. kép – Lotz Károly: Mária Magdolna. a–b) két vázlat, Magyar Nemzeti Galéria, Grafikai Osztály, *Pécsi székesegyház* című mappá. c) freskó, pécsi székesegyház, Jézus szíve-kápolna, Keresztrefeszítés

Ezt látjuk például a Jézus szíve-kápolna Olajfák hegye-freskóján, amihez Lotz az előtérben jobbra fekvő egyik apostol alakjához ruhátlan és ruhás rajzot egyaránt készített.

Érdemes megjegyezni, hogy Dulánszky püspök a székesegyház szentelése után is hatással volt Lotz munkásságára, Fraknoi Vilmos felkérésére ugyanis jelentős összeggel támogatta a Magyar Tudományos Akadémia dísztermének második történelmi falfestményét (lásd Függelék 4–5. levél).

III. A freskók hatása Gebauer Ernő művészetére

5. kép – a) Lotz Károly: Utolsó ítélet, pécsi székesegyház, Corpus Christi-kápolna. b) Gebauer Ernő: Utolsó ítélet, Szakály, Minden-szentek templom. c) Gebauer Ernő: Utolsó ítélet, Felsőmindszent, Mindenszentek templom. d) Gebauer Ernő: Utolsó ítélet, Magyarke-szi, Szent Mihály arkangyal templom

Gebauer Ernő Székely Bertalan tanítványa volt 1906–1910 között, de nemcsak Székely freskói hatottak rá a pécsi székesegyház alkotásai közül. Szoros kompozíciós párhuzam mu-tatható ki Lotz Károlynak a Corpus Christi-kápolnában megfestett Utolsó ítélet-freskója és

6. kép – a) Székely Bertalan: Szent István korona felajánlása, pécsi székesegyház, Mária-kápolna. b) Gebauer Ernő: Szent István korona felajánlása, Nagydorog, Szent István király templom

Gebauer Ernőnek a szakályi Mindenszentek templomában 1937-ben, a felsőmindszenti Mindenszentek templomában 1939-ben és a magyarkeszi Szent Mihály arkangyal templomban 1942-ben festett azonos témájú apszisfreskójával (5. kép). Főként Krisztus alakja mutat szoros kapcsolatot, balján menórával, jobbján csillagkoszorúval és lába előtt báránnal. Távolabbi a kapcsolat, de felismerhető Székely Bertalannak a Mária-kápolnában festett Szent István korona felajánlása freskója és Gebauer Ernőnek a nagydorogi Szent István király templomban 1943-ban festett műve között (6. kép).

FÜGGELÉK

1. Lotz Károly levele Dulánszky Nándornak, 1887. június 16. PKL SzL, Fasc. 781. Correspondenz mit Steinliferanten, Malern, Bildhauern und Glasfabrikanten

Budapest junius 16kán 1887

Nagyméltóságú Püspök Úr kegyelmes Uram!

A kellemes két pünkösdi nap, melyet Pécssett tölténk, s mely alatt Kegyelmes Úr szeretetreméltó szívélyességében bennünket részesíteni kegyeskedett, nem nyújtott alkalmat teljesítendő munkánk anyagi részét szóba hozni, azért is bátorkodom Kegyelmes Urat e sorokban megkérni, hogy azon összeget, gondolom összesen 2000 frt., mely szerződésünkben a compositiok helybenhagyása után előlegül jelöltetett, nekünk megküldeni kegyeskedjék, mivel a Cartonok elkészítését már megkezdtük, ezek pedig a legtöbb dolgot, 's költséget is veszik igénybe.

Azon esetre, hogy Kegyelmes Úr kérelmemet teljesíteni méltóztatik, a küldeményt csak hozzám adressálni kérem, mert Székely a szünidőket falun tölti, 's így postai küldemények felvétele nehézségekkel jár.

Kérelmem ismételve, 's magamat Kegyelmes Úr kegyébe ajánlva maradok mély tisztelettel Lotz Károly

2. Lotz Károly és Székely Bertalan levele Dulánszky Nándornak, 1888. október 10. PPL DN püspök levelezése 52/1888

Nagyméltóságú Püspök Kegyelmes Urunk!

Munkánk bevégeztével nem halaszthatjuk Exellentziádnak mély köszönetünket kifejezni azért, hogy ezen megbízással megtisztelt, és hogy annak keresztül vitelénél azt könnyűvé és kellemessé tette azáltal hogy teljes művészi szabadságot engedni méltóztatott.

Őszintén mondhatjuk hogy életünkbe ez egyike volt a legkellemesebb megrendeléseknek, fogadja Exellentziád ezen emelkedett bánásmódért legmélyebb hálánk őszinte kifejezését.

Kik maradunk Exellentziádnak Kegyelmes Urunknak alázatos szolgálói

Lotz Károly

Székely Bertalan

Budapest, 10 Oktober 1888.

3. Pozsgay József levele Dulánszky Nándornak, 1889. május 8. PKL SzL Fasc. 807/2 12

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök, V. B. t. Tanácsos Úr! Kegyelmes Uram!

A magyar festőművészek Pécssett léte alkalmával a „Patrona Hungariae” kápolnában még egy új megfelelő tárgyú képnek felvétele szükségesnek mondatván ki, s e képre alkalmas, kedvemre való tárgyat nem találván, megrendeltem Balog Ágost „Patrona Hungariae” című munkáját, türelemre kérvén Székely Bertalant, hogy e mű megérkezze és áttanulmányozásáig időt engedni szíveskednék. E két kötetes folians mű tanulmányozásával ötödnap után elkészülvén, épen a déli postával veszem Székely levelét, melyben sürgetvén a

hátralevő kép tárgyát hangsúlyozza, hogy az a XIV. századnál korábbi ne legyen és hogy benne szent is szerepeljen. A Baloghféle mű szorgos átnézése után az anyag nagy özönében megfelelő tárgy nem kínálkozván, a magyar szent Margitnak az „Acta Sanctorum Hungariae”-ban Ranzanus Péter előadása szerint közölt életleírásából vélném alkalmasnak azon jelenetet, midőn IV. Béla király a királyasszony jelenlétében, a tatárjárás (1241) borzalmai közt született s már előzetesen fogadalom képen az Isten- és Szűzanyának felajánlt leányát Margitot, a veszprémi apácák zárdájából, a Buda melletti Nyulak szigeten épített Szűz Mária klastromba vezeti, illetve a klastromot rendeltetésének átadván, Margitot a zárda kormányzó dominicanusnak gondjaira bízza.

Előállítandó lenne e kép következő képen: A kép egyik végén tűzvész nyomaitól kormos, égett romok távlatban a tatárpusztítás iszonyatosságát jeleznék, a kép másik végén a nyulak szigeti zárda állana a Boldogs. Szűz Mária valamely jelvényével; a zárda ajtajánál állana a dominicanus rector monostarei [?], a kép közepén állanának IV. Béla király és neje Mária királyné, amint leányukat Margitot a zárdába kísérik.

Hódoló tisztelettel kérem erre vonatkozólag Excellentiádat, méltóztatnék e javaslatot kegyesen jóváhagyni s engem erről további eljárás végett értesíttetni.

Illustrissimus vicarius Sláby mai napon a szentszéki ügyek kivételével, melyeket a provicariusnál hagyott, a diocesan ügyek intézését átvette s a mai aláírásokat is már ő teljesítette. Magas kegyeibe ajánlott vagyok Pécsen 1889. május 8-án Excellentiádnak kézcsókoló fia Pozsgay József titkár.

4. Fraknoi Vilmos levele Dulánszky Nándornak, 1891. január PPL DN püspök levelezése 1/1891

Magyar Tudományos Akadémia 720.

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Dulánszky Nándor püspök úrnak, Pécs

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök, Kegyelmes Uram!

Mintegy tizenöt esztendő előtt a M. T. Akadémia elhatározta, hogy palotájának nagytermét történeti falfestményekkel díszíti.

Az első falfestmény a magyarországi keresztény civilizáció megalapítóit és első századainak nagy alakjait lévén hivatva feltüntetni, az ez ügyben kiküldött akadémiai bizottság akkori elnöke a nagyméltóságú főpapi kar tagjaihoz fordult a költségek fedezése iránt.

Bartakovics Béla, Haynala Lajos, Samassa József érsekek, Bonnáz Sándor, Kovács Zsigmond, Peitler József, Ipolyi Arnold, Császka György püspökök, Rezucsek Antal apát nagylelkű adományaik nemcsak a művész tiszteletdíját, hanem a terem menyezete díszítésének költségeit is fedezték.

Jelenleg a második falfestmény létesítése terveztetik, a melyen a magyarországi kath. egyház XV–XVII. századbeli történetének több kiváló alakját (Vitéz Jánost, Janus Pannoniust, Pázmány Pétert és Káldi Györgyöt) fogja Lotz művészi ecsete feltüntetni.

Ennélfogva alulírott felbátorítva érzi magát arra, hogy a nagyméltóságú főpapság azon tagjainak nagylelkűségéhez forduljon, kiknek nem volt alkalmuk az első festmény költségeihez járulhatni.

És miután Magyarország Bíboros Herczeg-Prímása 700 frt megajánlásával az újabb adakozásokat már megnyitni méltóztatott: azon tiszteletteljes kérelemmel fordulok

Nagyméltóságodhoz, hogy adományával a tervezett festmény létesítésében szintén közreműködni kegyeskedjék.

Midőn a festmény előleges vázlatának fényképét ide csatolva átküldeni szerencsém van, mély tisztelem kifejezése mellett maradok

Nagyméltóságodnak alázatos szolgája

Fraknói Vilmos a M. T. Akadémia másod. elnöke

Budapest (Akadémia) 1891. január

5. Dulánszky Nándor levele Fraknói Vilmosnak, 1891. január 13.

PPL DN püspök levelezése 1/1891

Méltóságos és főtisztelendő Fraknói Vilmos urnak a M. T. Akadémia másod. elnökének Budapest

Folyó évi január hóban 720. sz. a. kelt becses felszólítása folytán van szerencsém a M. T. Akadémia palotájának második nagy falfestményére 100 frtot küldeni.

Kiváló tisztelettel maradván

Pécsett, 1891. január 13-án.

KÉPJEGYZÉK

1. kép SZÉKELY Bertalan: *Szent Imre fogadalma*. a–b) két tempera festmény, Magyar Nemzeti Galéria, Grafikai Osztály, *Halászbástya és Pécs* című XXIV. vázlatkönyv. c) freskó, pécsi székesegyház, Mária-kápolna
2. kép SZÉKELY Bertalan: *Kapisztrán Szent János miséje*. a) tempera festmény. b) freskó, pécsi székesegyház, Mária-kápolna
3. kép LOTZ Károly: *Trónoló Krisztus*. a–c) három vázlat, Magyar Nemzeti Galéria, Grafikai Osztály, *Pécsi székesegyház* című mappa. d) freskó, pécsi székesegyház, Corpus Christi-kápolna, Apokalipszis
4. kép LOTZ Károly: *Mária Magdolna*. a–b) két vázlat, Magyar Nemzeti Galéria, Grafikai Osztály, *Pécsi székesegyház* című mappa. c) freskó, pécsi székesegyház, Jézus szíve-kápolna, Keresztrefeszítés
5. kép a) LOTZ Károly: *Utolsó ítélet*, pécsi székesegyház, Corpus Christi-kápolna. b) GEBAUER Ernő: *Utolsó ítélet*, Szakály, Mindenszentek templom. c) GEBAUER Ernő: *Utolsó ítélet*, Felsőmindszent, Mindenszentek templom. d) GEBAUER Ernő: *Utolsó ítélet*, Magyarkeszi, Szent Mihály arkangyal templom
6. kép a) SZÉKELY Bertalan: *Szent István korona felajánlása*, pécsi székesegyház, Mária-kápolna. b) GEBAUER Ernő: *Szent István korona felajánlása*, Nagydorog, Szent István király templom

FORRÁSOK

PKL SzL	Pécsi Káptalani Levéltár, Székesegyházi Levéltár
PPL DN	Pécsi Püspöki Levéltár, Dulánszky Nándor hagyaték

IRODALOM

BAKÓ 1993	BAKÓ Zsuzsa: Székely Bertalan freskói. In: <i>A historizmus művészete Magyarországon: művészettörténeti tanulmányok</i> . Szerk. ZÁDOR Anna. Budapest, 1993. 242–248.
BAKÓ 1999	BAKÓ Zsuzsanna: Adatok a Székely Bertalan életmű kutatásához. In: <i>Székely Bertalan (1835–1910) kiállítása</i> . Budapest, 1999. 13–58.
BÉKEFI 1906	BÉKEFI Remig: Mátyás Flórián r. t. emlékezete 1818–1904. Emlékbeszéd Mátyás Flórián felett. In: <i>Az MTA elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek</i> 13. kötet, 1906. 1. sz. 1–19.
BOROS 2005	Boros László: A pécsi bazilika festészeti programjának előképei 1885-1891. <i>Pécsi Szemle</i> 8. (2005):ősz, 16–28.
GERECZE 1891	GERECZE Péter: <i>A pécsi székesegyház falfestményei</i> . Pécs, 1891.
GERECZE 1893	GERECZE Péter: <i>A pécsi székesegyház. Különös tekintettel falfestményeire</i> . Pécs, 1893.
PALÁGYI 1910	PALÁGYI Menyhért: <i>Székely Bertalan és a festészet aestheticája</i> . Budapest, 1910.
POZSGAY 1917	[Szerző nélkül:] Pozsgay József: Pécs, június 26. <i>Dunántúl</i> 7, 145. sz. (1917. június 27.): 5.
SÁGI 1919	SÁGI Ernő: Mátyás Flórián. <i>Dunántúl</i> 9, 274. sz. (1919. december 25.): 3.
STEMLER 2004	STEMLER Ágnes: Mátyás Flórián nyelvészeti munkásságáról. <i>Magyar Nyelv</i> 100. (2004):1. 84–91.
SZINNYEI 1900	SZINNYEI József: <i>Magyar írók élete és munkái</i> , 7. kötet. Budapest, 1900.
SZŐNYI 1933	SZŐNYI Ottó: <i>Lotz Károly művészete a székesegyházban: előadás</i> . Pécs, 1933.
SZŐNYI 1935	SZŐNYI Ottó: <i>Székely Bertalan művészete a Székesegyházban: előadás</i> . [S.l.], [S.n.], 1935.
YBL 1981	YBL Ervin: <i>Lotz Károly élete és művészete</i> . Budapest, 1981.